

Паренюк В., студ., **Капустюк Г.**, студ.
Запотоцький С. П., д.геогр.н., доцент.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ ЗЕРНОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

***Ключові слова:** конкурентоспроможність, конкурентні переваги, конкуренція, ринок зерна, індекс конкурентоспроможності.*

Актуальність теми. Процеси формування ринку зерна та зростання його конкурентоспроможності в Україні пов'язані перш за все із трансформаціями ринкового середовища як в середині держави, так і за її межами та глобальною проблемою продовольчого забезпечення населення

планети. При чому світовий ринок зерна останніх років найбільшими змінами завдячує Китаю, Росії, Казахстану та Україні. Пошук нових ринків збуту даних країн призводить до зміни світової кон'юнктури ринку зернових, що свідчить про вагомий її вплив. Відтак, основне завдання даної роботи полягає в аналізі зернового господарства України та перспектив його розвитку в конкурентному середовищі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади дослідження конкурентоспроможності закладені у працях А. Сміта, Д. Рікардо, Д. Мілля, Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Г. Армстронга, М. Портера, Д. Майєра, та ін. Значним внеском у вивчення ринку зерна є праці російських вчених О. Скринік, О. Сизова, А. Михайлева, А. Корбута. Розвиток зернового ринку України є у центрі уваги таких вітчизняних дослідників як М. Присяжнюк, М. Безуглий, С.Кваша, А.Розгон, П.Саблук, О.Нікішина, Г.Балабанов, Я.Олійник, М.Пістун та інших вчених. Проте окремі аспекти цієї багатопланової проблеми залишаються дискусійними і потребують подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Ринок зерна – це складна територіально – виробнича система, що забезпечує найбільш ефективний обіг зерна завдяки взаємодії цілого ряду складових з виробництва, зберігання, транспортування, реалізації та споживання зернових в межах певного середовища [1, с. 75].

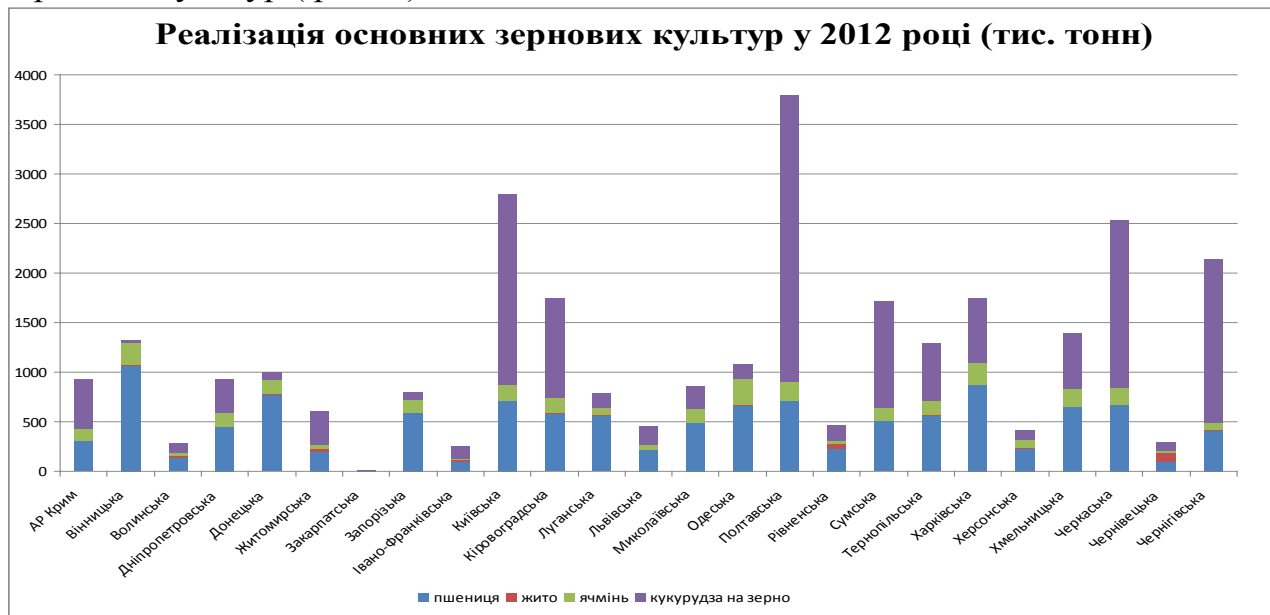
Конкурентні переваги є основою забезпечення конкурентоспроможності, а продумане управління ними, їх максимальна оптимізація, раціональне і ефективне розміщення продуктивних сил забезпечують високий рівень конкурентоспроможності як на мікро -, так і на макрорівні.

Конкурентні переваги зерна можна охарактеризувати рівнем переваги низки параметрів: економічних (виробничі витрати, маркетингові витрати, ціни), консументних (властивості зерна, якість послуг та зберігання зернових культур, якість фумігацій них послуг), нормативних (міжнародні стандарти, державні стандарти, вимоги споживачів), екологічних (екологічна чистота та безпека зернових культур), та маркетингових (умови платежу та постачання, розвиток систем міжнародного маркетингу та логістики) [6].

Для кращої оцінки конкурентних переваг дуже важливе значення має визначення затрат і прибутку сільськогосподарських підприємств. Його формування відбувається за рахунок реалізації продукції, продажу основних фондів та іншого майна і позареалізаційних операцій [6, с. 26].

Виробництво зернових культур в Україна дуже залежить від природних, кліматичних та погодних умов. Тому їх валовий збір за 2008 р., 2009 р. і 2012 р. суттєво відрізняється. За 2008 рік було зібрано 53,3 млн. тонн зернових та зернобобових культур. У Вінницькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Полтавській і Харківській областях досліджуваний показник склав понад 3 млн. тонн у кожному регіоні. У 2010 році він становив лише 39,3 млн. тонн. Вінницька, Дніпропетровська, Одеська, Полтавська і Черкаська області зібрали понад 2,5 млн. тонн зернових і

зернобобових у кожному регіоні. Валові збори зернових у 2012 році склали 46,2 млн. тонн. Лідерами з вирощування зернових культур є Вінницька, Полтавська, Харківська та Черкаська області (понад 3 млн. тонн у кожній області). У досліджуваному році ці регіони реалізували найбільшу кількість зернових культур (рис. 1).

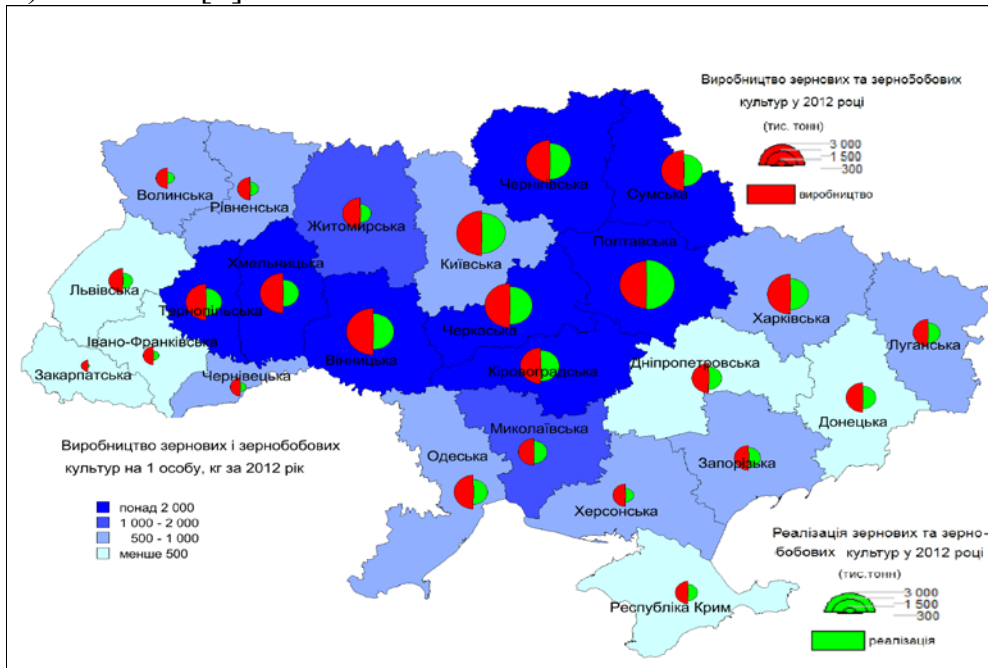
Рис. 1. Реалізація основних зернових культур у 2012 році

* Складено за даними Державної служби статистики України

За валовим збором зернових і зернобобових регіони України можна поділити на три групи. Першу групу складають області з найвищими показниками валового збору (понад 2 млн. тонн щороку). До неї належать Вінницька, Дніпропетровська, Полтавська, Київська Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Черкаська і Чернігівська області. Друга група – регіони зі середніми значеннями валового збору (1,0 – 2,0 млн. тонн щороку) – включає АР Крим, Донецьку, Житомирську, Запорізьку, Луганську, Тернопільську, Херсонську і Хмельницьку області. До останньої, третьої групи (менше 1 млн. тонн), належать Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська і Чернівецька області (рис. 2).

Важливим показником розвитку галузі є урожайність зернових. Середній показник урожайності по Україні – приблизно 30 ц/га. Найвищі його значення у 2008 р. припадали на Черкаську (46,9 ц/га), Полтавську (43,1 ц/га) і Вінницьку (42,6 ц/га); у 2010 р. – на Черкаську (39,1 ц/га), Чернівецьку (37,9 ц/га) і Вінницьку (36,9 ц/га); у 2012 р. – на Київську (51,2 ц/га), Черкаську (51,3 ц/га) і Хмельницьку (45,2 ц/га) областях. Щодо найнижчих показників врожайності, то у 2008 р. вони спостерігалися у АР Крим (28,3 ц/га), Волинській (30,6 ц/га) і Закарпатській (30,7 ц/га); у 2010 р. – у Харківській (18,7 ц/га), Луганській (19,6 ц/га) та АР Крим (21,2 ц/га); у 2012

р. – у Дніпропетровській (15,6 ц/га), Запорізькій (15,9 ц/га) і Миколаївській (16,3 ц/га) областях [2].

Рис 2. Ринок зернових і зернобобових культур

* Складено за даними Державної служби статистики України

Підсумовуючи вище сказане, варто зазначити, що урожайність зернових і зернобобових культур у досліджуваній період постійно змінювалась. Наприклад, у Луганській області у 2008, 2010, 2012 роках вона складала відповідно 38,1 ц/га, 19,6 ц/га і 25,4 ц/га. Це свідчить про велику залежність урожайності від погодних кліматичних умов певної території, що призводить до непрогнозованості майбутнього врожаю, зменшення привабливості галузі для потенційних інвесторів і зниження конкурентоспроможності галузі на світовому ринку зерна.

Протягом тривалого часу у структурі зернового балансу України визначальну роль посідала пшениця. Це пов'язано із її високою урожайністю. У 1990 – 2010 рр. частка цієї культури у валовому зборі зерна України становила майже 42 – 50 %, а в найбільш урожайні 1990 та 2008 рр. – відповідно 59,5 і 46,8 %. На фуражні культури, зокрема, кукурудзу, ячмінь та овес припадало приблизно третина врожаю.

Для структури посіву зернових культур характерне зменшення посівів пшениці і збільшення частки кукурудзи. Валовий збір зернових культур за 2000 – 2012 роки збільшився утричі: із 10725,6 тис. тонн у 2000 р. до 33668,8 тис. тонн у 2012 р. Поступово скоротились посіви пшениці: із 53,3 % у 2008 р. до 37,1 % у 2012 р. Проте обсяг її збору майже не змінився: у 2008 р. – 13,2 тис. тонн, у 2012 р. 12,6 тис. тонн. Натомість різко зросли обсяги вирощування кукурудзи: у 2008 р. – 4963,8 тис. тонн (20 % від загальної кількості зернових), у 2010 р. – 7069,1 тис. тонн (29,9 %), у 2012 р. – 16568,8 тис. тонн (49,2 %). Щороку в Україні вирощують 3 – 5 млн. тонн ячменю. У

2012 р. він складав 10% від валового збору зернових культур. Виробництво жита у структурі зернових культур становить незначну частку (лише 1 – 1,5 %). Решта зернових становить лише 3 % у структурі валового збору.

Структура посівних площ відображає спеціалізацію зернового ринку. У найбільш врожайному 2008 р. площа, з якої зібрано зернові та зернобобові культури, становила 15380,7 тис. га, а в 2010 та 2012 рр. – 14575,7 та 14792,1 тис. га. відповідно. Найбільші площі, виділені під зернові культури у 2008 – 2012 рр., спостерігалися в Одеській, Дніпропетровській і Полтавській областях (приблизно 900 – 1200 тис. га), а найменше – у Львівській, Івано-Франківській, Волинській, Чернівецькій та Закарпатській областях (менше 300 тис. га). В інших регіонах приблизно 300 – 900 тис. га зайняті зерновими та зернобобовими культурами.

Конкурентоспроможність продукції являється динамічним показником і залежить від ціни реалізації та собівартості. Вона підвищує конкурентоспроможність підприємства як суб'єкта ринку, забезпечує вищу прибутковість виробництва, сприяє виходу суб'єктів ринку на зовнішній ринок і задовольняє потреби суспільства.

Так, у 2008 році обсяг реалізації зернових і зернобобових культур складав 24,4 млн. тонн. Витрати на їх виробництво зазначені у таблиці 1. У їх структуру чільні місця посідають витрати на закупівлю насіння та посадковий матеріал, мінеральні добрива і нафтопродукти. Все це разом становило приблизно 50 % усіх витрат. Зокрема, це затрати на нафтопродукти (майже 15 – 20 %). Вони пов'язані з високою на них ціною.

Таблиця 1.

Витрати на виробництво основних зернових культур за 2008, 2010 та 2012 роки, млн. грн

	Пшениця	Жито	Овес	Ячмінь	Кукурудза на зерно
2008	9496,6	405	316	401,4	4471
2010	10356,5	240,7	191,2	4098,7	6919
2012	14564,4	456,6	321,9	4455	17124,4

Ще одним важливим показником, що впливає на ціну і конкурентоспроможність продукції є її собівартість. У 2008 році вона становила 66,99 грн. Найвище значення досліджуваного показника закріплене за Закарпатською, Житомирською, Івано – Франківською і Львівською областями. Найнижчий рівень собівартості спостерігалася у Полтавській, Кіровоградській та Одеській областях. У 2010 і 2012 рр. вона зросла до 98,8 і 134,61 грн. відповідно. Щодо зазначеного вище показника, то регіони України можна поділити на декілька груп. До першої групи входять АР Крим, Дніпропетровська, Одеська та Херсонська області. Для цих регіонів характерний найвищий рівень собівартості (понад 155 грн. за 1 ц.). Закарпатська, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Харківська і Чернівецька області належать до групи регіонів із високим рівнем собівартості (140 – 155 грн. за ц). До третьої групи ввійшли Вінницька,

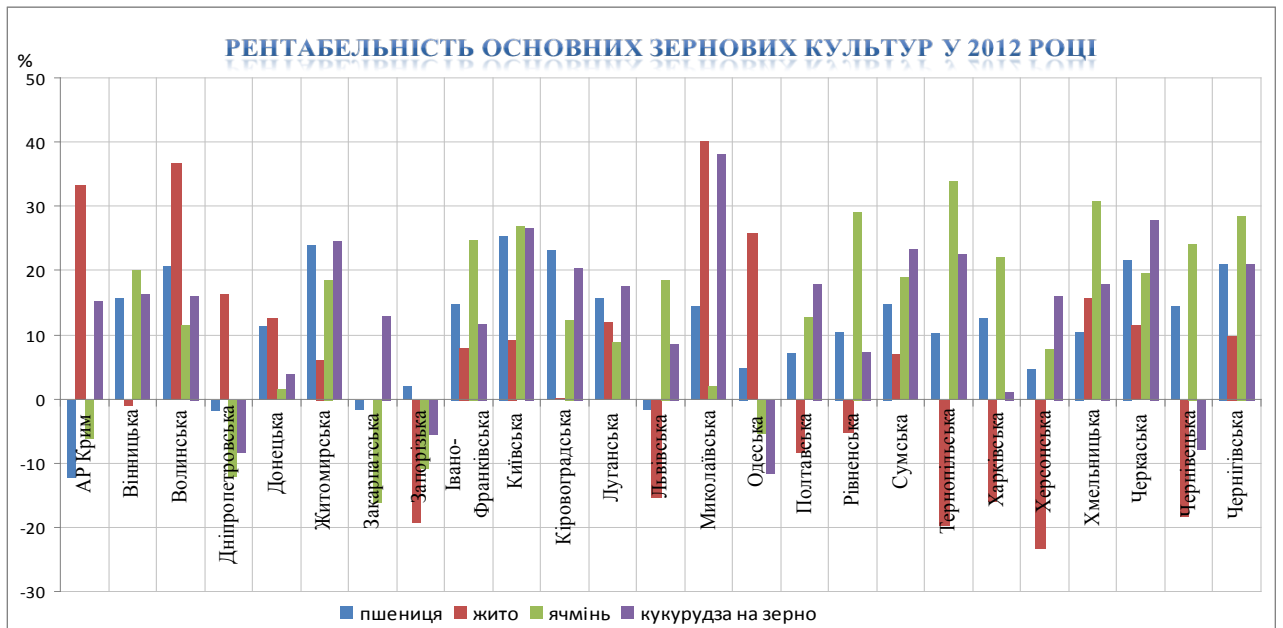
Донецька, Івано – Франківська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька і Чернігівська області. Їм властивий середній рівень собівартості зернових і зернобобових культур (130 – 145 грн. за 1 ц). Житомирська, Київська, Сумська і Черкаська області – регіони з найнижчим рівнем собівартості (менше 125 грн. за 1 ц) [3].

Наступним показником є чистий дохід, що характеризує економічну ефективність діяльності всієї галузі. У 2008 р. він склав більше 19 млрд. грн., у 2010 році – 25,5 млрд. грн., а у 2012 році – 49,4 млрд. грн. Найбільше значення досліджуваного показника припало на Полтавську, Київську, Черкаську, Чернігівську та Вінницьку (понад 3 млрд. грн. у кожному регіоні), а найменше – на Закарпатську, Волинську, Івано – Франківську і Чернівецьку області.

Конкурентоспроможність формується із сукупності конкурентних переваг, що проявляються на світовому ринку шляхом їх порівняння з відповідними показниками зарубіжних фірм – конкурентів. Чинниками конкурентних переваг агропродовольчої продукції в Україні слугують: рівень рентабельності виробництва, рівень продуктивності праці, ефективність стратегічного планування, ефективність управління агроформуваннями та здатність швидко реагувати на запити і вимоги агропродовольчого ринку.

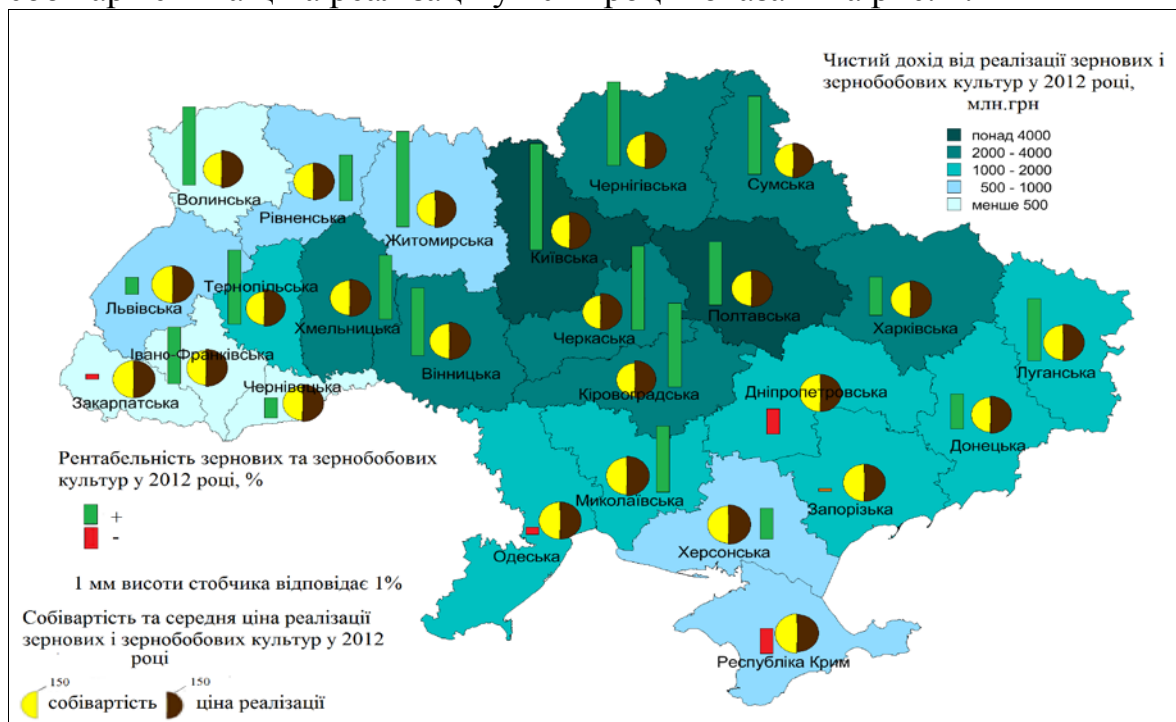
У 2012 р. загалом по Україні рівень рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур становив 15,2 % (рис. 2). Найбільш рентабельною культурою стала кукурудза (19,8 %). Інші культури були менш рентабельними. Зокрема, рентабельність виробництва жита склала 5,5%. За рівнем рентабельності зернових і зернобобових культур регіони України можна поділити на декілька груп. Київська, Черкаська, Житомирська, Чернігівська та Кіровоградська області сформували групу з найвищим рівнем рентабельності (понад 20 %). Сумська, Волинська, Вінницька, Миколаївська, Хмельницька, Полтавська, Луганська, Івано – Франківська та Рівненська області утворили групу зі високим рівнем рентабельності (10 – 20 %). Третю групу (0 – 10 %) склали Харківська, Донецька, Херсонська, Чернівецька, Львівська і Закарпатська області. Вони належать до групи регіонів із середнім рівнем рентабельності. Четверта група (менше 0 %) – регіони з низьким рівнем рентабельності – включає Запорізьку, Одеську, Дніпропетровську області і АР Крим (рис. 3). Миколаївська, Київська, Чернігівська та Волинська області – регіони з відносно великою рентабельністю усіх культур. Натомість, Запорізькій, Херсонській і Донецькій областях характерна низька рентабельність [4].

За даними Державної служби статистики, у 2008 році ціна реалізації 1 ц. зернових і зернобобових культур становила 77,96 грн., у 2010р. – 112,5 грн. та у 2012 р. – 155,1 грн. Серед цін на зернові, то найвищі значення припадають на ячмінь (158,17 грн.), а найнижчі – на жито (132,57).

Рис. 3. Рентабельність основних зернових культур у 2012 році

Основні економічні показники такі як чистий дохід, рентабельність, собівартість та ціна реалізації у 2012 році показані на рис. 4.

Рис. 4. Основні економічні показники виробництва зернових і зернобобових культур у 2012 році

На основі врахування обсягу виробництва, урожайності, реалізації, виробництва на одну особу, собівартості, прибутку від реалізації, рівня рентабельності та площі, з якої зібрані зернові і зернобобові культури, пшениця, ячмінь, кукурудза був розрахований інтегральний індекс конкурентоспроможності зернового господарства регіонів України.

Дослідження були проведені на основі даних за 2008, 2010 та 2012 роки. Протягом досліджуваного періоду спостерігається тенденція до зростання показника (2008 р. – 0,208, 2010 р. – 0,231, 2012 р. – 0,25). Отримавши дані щодо рівня конкурентоспроможності за 2012 рік, регіони України варто поділити на 4 групи. До першої групи слід віднести Хмельницьку, Черкаську і Вінницьку області. Зазначені регіони мають найвищий показник інтегрального індексу (понад 0,3). Для них характерні найкращі природні та економічні передумови для виробництва зернових і найвищий ступінь його розвитку. Друга група включає Полтавську, Тернопільську, Київську, Львівську, Чернігівську, Рівненську, Житомирську, Чернівецьку області та АР Крим. Їм властиве вище значення досліджуваного показника (0,25 – 0,3), ніж його середньостатистичне значення по Україні. Сумська, Закарпатська, Херсонська, Івано – Франківська, Волинська, Одеська, Миколаївська, Кіровоградська, Харківська і Дніпропетровська області належать до 3 групи регіонів. Їхній індекс конкурентоспроможності є нижчим за середній по Україні (0,2 – 0,25). І, нарешті, останню, четверту групу, складають Запорізька, Донецька та Луганська області. Вони мають найменшу конкурентоспроможність на ринку зерна (менше 0,2). У 2012 році негативну динаміку росту індексу конкурентоспроможності має тільки Харківська область. Цей показник зменшується з 0,253 (2008 рік) до 0,222 (2012 рік). Порівнюючи з 2008 р., у 2012 р. розрахований індекс зріс у решти регіонів.

Попри суттєві конкурентні переваги на ринку зерна є і значна кількість дестабілізуючих чинників його розвитку. Фахівці зернового ринку стверджують, що суттєвим дестабілізуючим чинником конкурентоспроможності зернового ринку є крайній ступінь нерозвиненості його інфраструктури. Так, наприклад, інфраструктура експорту морем розвинена дуже погано. Водний шлях до портів Азовського та Чорного морів (по Дніпру) практично не працює; елеватори в річкових портах перебувають у жалюгідному стані; при проектуванні мостів можливість проходу барж, як правило, не враховується. Залізниця, фактично, залишається єдиним монопольним перевізником.

Елеваторна інфраструктура створює дестабілізацію на ринку зерна через зношеність та неефективність їх роботи, втрати при зберіганні. Це визначає завищену вартість зберігання зернових на елеваторах та суттєві втрати при такому зберіганні, перевантаженні.

Важливим лімітуючим чинником є також несталість цін на зерно. Ситуація, за якої українські елеватори не здатні зберігати все вирощене зерно призводить до того, що після жнив на ринку зерна пропозиція більш як в два рази перевищує попит і, відповідно, ціни різко знижуються. При цьому Україна не може собі дозволити дорогу систему заставних цін, а також пов'язані з нею майбутні передбачення. Єдиний шлях підвищити результативність роботи системи маркетингу зерна - це зробити її відкритою для конкуренції. Звідси, вагомим інструментом державного регулювання зернового ринку є цінове регулювання, яке використовує інтервенційні

заходи з метою стабілізації цінових коливань. Основні зусилля державної політики в даній сфері мають концентруватися на розвитку ф'ючерсної біржової торгівлі, що дозволить забезпечити прогнозованість цінової динаміки і забезпечити дієвий механізм для страхування цінових ризиків. Чіткі, прозорі, заздалегідь відомі правила гри на ринку будуть сприяти не тільки ефективній роботі учасників ринку, а й залученню іноземних інвестицій, без яких зерновому господарству на даний момент не піднятися до рівня, на якому зернові будуть конкурентні не тільки на регіональному, а й на глобальному рівні.

Важливим з географічних позицій є використання диференційованого підходу до розвитку регіонів України, який передбачає зосередження зусиль у сфері створення сприятливого податкового, інвестиційного та комерційного клімату для учасників зернового ринку на основі визначення рівня пріоритетності розвитку регіонів. Це дозволить отримати більшу віддачу при вкладанні меншого обсягу ресурсів.

Інтеграційні процеси в державі зумовлюють формування підвищених вимог до суб'єктів господарювання. В сучасних умовах ефективність зерновиробництва окремих регіонів на рівні 25 ц/га, не дає змоги вітчизняним операторам зернового ринку отримувати значні конкурентні переваги. Підґрунтям збільшення рівня врожайності, якості та доступності зернової продукції повинен стати комплекс заходів з оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств шляхом розробки і впровадження інновацій, особливо в таких сферах, як: технологія вирощування, збирання та зберігання зерна, селекційна робота.

Висновки. Результати дослідження показують, що Україна за обсягами виробництва і часткою на світовому ринку зерна входить до числа країн-лідерів, що вже свідчить про достатньо високий рівень конкурентоспроможності вітчизняного зернового ринку. Проте, провідним чинником такого рівня конкурентоспроможності є й низька ціна. Окрім ціни, конкурентоспроможність українського зерна включають нормативні та маркетингові характеристики, зокрема: умови доставки, рівень сервісу, розмір партії а також надійність та відомість постачальника чи посередника.

Стратегічними пріоритетами розвитку ринку зерна можуть бути: насичення вітчизняного ринку доступним та якісним зерном, вдосконалення на інноваційній основі матеріально-технічного забезпечення аграрних формувань, оптимізацію землеволодіння та землекористування, створення ефективної системи розподілу зерна, розвиток експортного потенціалу ринку, розвиток ринку страхування сільськогосподарських ризиків, ефективну цінову політику, трансформацію політики підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Список використаних джерел:

1. Запотоцький С.П. Конкурентні засади формування ринку зерна в Україні: суспільно-географічний аспект вивчення / С. Запотоцький, В. Білявська, © Економічна та соціальна географія. – 2014. – вип. 1 (69)

- К.Атрощенко // Часопис картографії. Збірник наукових праць. – К., 2011. – Вип. 2. – с. 74-86.
2. Волошин Р.В. Формування конкурентних відносин на ринку зерна // Інноваційна економіка, 2007. – № 1. – С.179-185.
  3. Долішній М. І. Стратегічні фактори глобальної конкуренції і механізми забезпечення конкурентоспроможності регіонів / М. І. Долішній, П. Ю. Беленький, Н. І. Гомельська // Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики: [монографія]. – Харків: ВД "ІНЖЕК", 2006. – С. 9–31.
  4. Конкурентоспроможність національної економіки / [за ред. д-ра екон.наук Б.Є.Кваснюка]. – К.: Фенікс, 2005. – 582 с.
  5. Майстро С. В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання : [моногр.] / С. В. Майстро. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – 240 с.
  6. Саблук П. Т. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції практичний посібник / за редакцією П. Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 2000. – 555 с.

Паренюк В., Капустюк Г., Запотоцький С. П. Конкурентні переваги зернового ринку України: суспільно-географічне дослідження

Визначено основні засади забезпечення конкурентоспроможності зернового ринку. Охарактеризовано стан та регіональні особливості зернового господарства в Україні. Проведено оцінку конкурентоспроможності ринку зерна регіонів України на основі факторних показників та інтегрального індексу конкурентоспроможності зернового ринку регіонів держави. Обґрунтовано ряд заходів вдосконалення конкурентоспроможності зернового ринку регіонів України.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, конкуренція, ринок зерна, індекс конкурентоспроможності.

Паренюк В. Капустюк Г., Запотоцький С. П. Конкурентные преимущества зернового рынка Украины: общественно - географическое исследование.

Определены основные принципы обеспечения конкурентоспособности зернового рынка. Охарактеризованы состояние и региональные особенности зернового хозяйства в Украине. Проведена оценка конкурентоспособности на рынке зерна регионов Украины на основе факторных показателей и интегрального индекса конкурентоспособности зернового рынка регионов страны. Обосновано ряд мероприятий совершенствования конкурентоспособности зернового рынка регионов Украины.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, конкуренция, рынок зерна, индекс конкурентоспособности.

Parenjuk V. Kapustyuk G., Zapototsky S. P. Competitive advantages of the Ukrainian grain market: social-geographical research.

The basic principles ensuring competitiveness of the grain market have been determined. The condition and regional features of grain husbandry in Ukraine have been characterized. The evaluation of the competitiveness of the Ukraine's regions grain market has been developed on the basis factor indicators and the integral Competitiveness Index of the state regions grain market. Number of measures improving the competitiveness of the Ukraine's regions grain market has been proved.

Keywords: competitiveness, competitive advantage, competition, grain market Competitiveness Index.